

Högre utbildning ett fåtal förunnat

Lärdomsskolan från medeltid till 1800-talets mitt

Samtidigt med införandet av den obligatoriska folkskolan pågick också strider om hur undervisningen i skolan närmast över folkskolan skulle organiseras och vilka kunskaper den skulle ge. Två skilda bildningsideal ställdes mot varandra – klassisk elitfostran mot nyttoinriktad medborgarfostran.

Den lärdomsskola som tillkom redan under medeltiden avsåg endast präster samt det fåtal adelsmän som skötte ämbeten inom rikets styrelse. Huvudämnen var latin, läsning av författare på detta språk, bibel- och katekesläsning och kyrkosång. Senare tillkom grekiska och hebreiska.

1807 bestämdes för första gången att den högre utbildningen skulle gälla även andra än blivande präster och ämbetsmän. Då infördes också undervisning i franska och tyska, modersmål, matematik, historia och geografi. Fortfarande dominerade dock de döda språken, tiden för levande språk, matematik, geografi och historia var mycket knapp. 1807 års skolordning slog också fast att skolan skulle vara ett värn för den rätta kristna tron och för det bestående statsskicket. Eleverna skulle skyddas för religiösa villoläror och för farliga politiska idéer.

Under 1700-talet hade inrättats sk apologistskolor ("räkneskolor") främst avsedda för barnen inom borgerskapet. 1849 slogs apologistskolan samman med lärdomsskolans lägre stadium, trivialskolan. Den fortsatta utbildningen gavs i gymnasiet, som från denna tidpunkt kom att leda fram till studentexamen. 1856 fastslogs att läroverket skulle ge såväl medborgerlig som grundläggande vetenskaplig bildning. Läroverket delades nu på en reallinje och en klassisk linje. Båda linjerna ledde fram till studentexamen.

I mitten av 1800-talet var antalet barn i skolåldern knappt 400 000. Av dessa undervisades drygt 4 000 i läroverk, dvs ca 1 %. Men de statliga anslagen till läroverken var mer än tre gånger så stora som anslagen till folkundervisningen, fastän antalet elever i folkskolan var hundra gånger större än antalet elever i läroverken.

Som framgått var inställningen till lärdomsskolan långt mer positiv än till införandet av en skola för alla barn. De enda förbättringar av skolväsendet med statligt stöd, som man ansåg sig kunna förordna under 1800-talets första decennier, avsåg den högre undervisningen.

1856 års läroverksstadga

1856 års riksdag utfärdade en ny läroverksstadga, vilken ersatte 1820 års skolordning. I denna stadga angavs inledningsvis att elementarläroverken, vilka bekostades av staten, hade till ändamål dels att meddela allmän medborgerlig bildning, dels att grundlägga vetenskapliga insikter.

Läroverken omfattade åtta klasser. Läsåret bestod av två terminer, sammanlagt 36 veckor. Ferierna omfattade förutom sommaren minst fyra veckor under och omkring julhelgen och en vecka under påskhelgen. Antalet "läse- och talöfningstimmar" uppgick i klass 1 till 30, i klasserna 2-7 till 32 och i klass 8 till 28 per vecka. Tiden för undervisning i teckning, musik och gymnastik "äfvensom för morgon- och aftonböns förrättande" inbegreps inte i dessa timmar och angavs därför inte heller.

Bön med sång- och bibelläsning förrättades varje morgon men fick inte utsträckas över en 1/2 timme eller inkräkta på tiden för undervisning. Varje afton förrättades bön med sång och varje sön- och högtidsdag bevistade eleverna under tillsyn av en eller flera lärare gudstjänsten. Predikoförhör hölls efter gudstjänstens slut av lärarna.

För intagning i läroverk krävdes uppnådda nio års ålder. Inträdesfordringarna var relativt omfattande, bla krävdes att eleven skulle kunna läsa och skriva, såväl latinsk som svensk tryckstil samt "räkna addition och subtraktion i hela tal och väl kunna multiplikationstabellen".

Undervisningen i läroverkens högre årskurser skulle förmedlas av lektorer samt om läroverkens stat medgav detta av adjunkter, medan undervisningen i de lägre sköttes av rektor och "Colleger". Dessutom skulle det finnas lärare i teckning, musik och gymnastik. Ordningen för undervisning i dessa ämnen bestämdes av biskopen i

hans egenskap av uppsyningsman över stiftets läroverk, sedan förslag uppgjorts av rektor i samråd med vederbörande lärare.

Flickskolor inrättas

1800-talets läroverk var öppna endast för pojkar. Utbildningsmöjligheter för flickor utöver folkskolan fanns endast i mycket begränsad omfattning.

Flickpensioner inrättades emellertid redan under 1700-talet. Dessa var den enda högre undervisning som var tillgänglig för flickor till 1860-talet. Huvudvikten i undervisningen lades vid främmande språk, framför allt fransk konversation, teckning, musik och finare handarbeten.

Under 1860-talet inrättades folkskollärarynnesseminarierna. Då tillkom också högre lärarinneseminariet och en till detta anknuten statlig flickskola. Den senare kom att bilda mönster för undervisningen vid de enskilda flickskolor, som tillkom på 1870-talet. Statsbidrag utgick men verksamheten finansierades huvudsakligen genom elevavgifter. Redan i mitten på 1880-talet fanns ett 60-tal enskilda flickskolor.

Några flickskolor, Wallinska skolan från 1874 och Lyceum för

Utbildningsmöjligheterna för flickor var länge starkt begränsade och koncentrerade främst kring språk, teckning, musik och handarbete. Stockholms stadsmuseum.

flickor från 1882, anordnade fortsättningskurser med i stort sett samma undervisning som vid läroverken, vilket gav flickorna möjlighet att avlägga studentexamen. Vid sekelskiftet kunde studentexamen avläggas vid fem flickskolor. Ytterst få begagnade sig av möjligheten att fortsätta sin utbildning vid universitet och högskolor.

Med de uppfattningar som vid denna tid rådde om kvinnans roll som maka och mor skulle man kunna tro att flickskolorna satte husliga ämnen i främsta rummet. Så var emellertid inte fallet. Flickskolornas elever kom nästan uteslutande från välsituerade hem. Den husliga utbildning som förekom under 1800-talet var enbart teoretisk. Först långt senare kom flickskolorna att få utbildningsgrenar, där den husliga utbildningen blev huvudämne.

År 1917 hade antalet flickskolor ökat till 80. Antalet elever i flickskolorna, som i mitten av 1870-talet uppgick till 200 à 300, hade 1908 ökat till 16 000 och var 1920 nära 28 000. Antalet flickskolor med gymnasieutbildning hade 1917 ökat till 12. Antalet elever på gymnasielinje vid flickskolorna var 1908 400 och 1920 900. Motsvarande antal vid de allmänna läroverken, där endast pojkar utbildades, var respektive 5 400 och 6 200.

Läroverksorganisationen 1904 förändras

1904 beslutade riksdagen, på förslag av 1902 års läroverkskommitté, att ändra organisationen av läroverken. Den viktigaste förändringen utgjorde införandet av realskolor, vilka också skulle kunna anordnas som samskolor för gossar och flickor.

Realskolan innefattade sex årskurser och byggde på genomgången småskola och en årskurs i folkskolan, d v s genomgångna tre årskurser i barndomsskolan. Realskolan ledde normalt fram till realexamen vid sexton års ålder.

Gymnasiet innefattade fyra årskurser (ringar) som byggde på realskolan och utgick från i femte klassen i realskolan inhämtade kunskaper. Gymnasiet delades på två linjer, realgymnasiet och latingymnasiet och avslutades med studentexamen.

Ändamålet med realskolan var att meddela allmän medborgerlig bildning (utan undervisning i latin), medan gymnasiet också skulle grundlägga de vetenskapliga insikter som erfordrades för universitetsstudier. Tyska och engelska var obligatoriska ämnen i realskolan, medan undervisning i franska var frivillig.

Vissa realskolor öppnades för flickor och benämndes samskolor. De övriga benämndes realskolor för gossar. Av sammanlagt nära

Pojkar och flickor undervisades var för sig före 1904 års läroverksreform. Bilden från Katarina allmänna läroverk i Stockholm 1897. Stockholms stadsmuseum.

Allmänna läroverk, elevantal

	Realskolor (före 1905 motsv)		Gymnasier	
	pojkar	flickor	pojkar	flickor
1876–80	11 000	–	3 000	–
1896–00	12 000	–	4 000	–
1906–10	15 000	1 000	6 000	–
1916–20	19 000	1 500	7 000	–

Källa: SCB Historisk statistik för Sverige (1960) tab 203

Diagram 6

80 realskolor var 1/4 samskolor. Antalet högre allmänna läroverk var 37. Läroverken tog endast emot gossar.

Samskolorna vållar huvudbry

Frågan om inrättande av samskolor beredde läroverkskommittén åtskilligt huvudbry. Samundervisning infördes efter mycken tvekan. Upprättandet av samskolor skulle heller inte föreslagits ”om icke ekonomiska skäl gjort en sådan åtgärd i vissa fall synnerligen önskvärd”.

Redan 1876 startade som första samskola i de skandinaviska länderna den Praktiska arbetsskolan i Stockholm, sedermera kallad Palmgrenska samskolan, där samundervisning uppställts som "den naturliga och för ungdomens karaktärsutveckling bästa skolformen". Kommittén konstaterade att flertalet av de fristående samskolor som startat hade uppstått ur ett naturligt behov att på mindre platser med få barn nöja sig med en skola gemensam för gossar och flickor.

Innan kommittén beslutade sig att föreslå samundervisning undersöktes om den kunde anses menlig för flickornas hälsa och om undervisningen vore förbunden med några faror i sedligt avseende.

Samskolor infördes inte utan tvekan. Flickorna ansågs inte tåla för stora ansträngningar och även ur sedlighetssynpunkt fanns det fördelar med att hålla de båda könen åtskilda. Stockholms stadsmuseum.

Under pubertetsåldern ansågs gossarna utan skada tåla ett rätt anseeligt arbete, medan flickorna "under denna för dem ömtåliga tid icke uthärdade några större ansträngningar". De kvinnliga eleverna borde därför beviljas vissa lindringar "hvilka dock icke finge bli så betydande, att fortskridandet av gossarnas undervisning härigenom fördröjdes" menade kommittén. Frågan om samundervisningens sedliga följder togs också upp:

"Vid besvarandet av frågan om samundervisning mellan gossar och flickor vore förbunden med några faror i sedligt afseende, borde man utgå från den självklara förutsättningen, att det i samskolan

måste ha förekommit och alltjämt skulle förekomma --- att vanartade gossar stundom utöfvade ett dåligt inflytande på kvinnliga kamrater, att flickor med dåliga anlag öfvade ett liknande inflytande på välartade gossar och allra oftast, att dåliga individer af motsatt kön genom ömsesidigt inflytande ytterligare försämrades."

Man borde emellertid enligt kommittén "eftersinna" om inte de goda inflytelserna i samskolan vore övervägande "särskilt för gossarnas del":

"Hvad slutligen beträffade den sidan av saken att lärjungarna av olika kön skulle genom samundervisning i högre grad än vanligt frestas till svärmeri för hvarandra och därigenom skulle kunna komma att försumma sina studier, förhölle det sig enligt allmän erfarenhet tvärtom så, att ju mera gossar och flickor vandes att vara tillsammans i det dagliga lifvet, desto sundare och naturligare blefve umgänget dem emellan."

Realskolan medelklassens skolreform

Beslutet om införande av realskola och den några år senare inrättade kommunala mellanskolan – även den med realexamen som slutmål – utgjorde "medelklassens skolreform". Dessa skolformer kom att åtnjuta stor popularitet och blev den vanligaste utbildningsgången utöver folkskolan.

Realskolan betraktades av folkskolans representanter som tillkommen för att medelklassens föräldrar så tidigt som möjligt skulle kunna få ha sina barn i läroverk. Utvecklingen blev alltså inte den som Fridtjuv Berg förordat. I stället för en barndomsskola lika för alla infördes ett parallellskolesystem. Skolororganisationen kom även fortsättningsvis att sortera barnen efter föräldrarnas yttre omständigheter: rikemansbarn bjöds av samhället på en högre utbildning, medan, med Fridtjuv Bergs terminologi, "fattigmansbarn av samma samhälle skulle avspisas med en lägre utbildning", man hade m a o behållit en uppdelning på en "fattigskola" och en "fin-skola".

Det skulle dröja till slutet av 1920-talet innan det första steget togs för att avskaffa parallellskolesystemet.